

KORKUT TUNA VE ŞEHİR SOSYOLOJİSİ

Köksal Alver*

Özet: Son dönem Türk sosyolojisinin önemli isimlerinden biri olan Korkut Tuna, değişik sosyolojik alanlarla ilgilidir. Şehir ve Şehir sosyolojisi ise onun asıl ilgi alanı sayılabilir. Özellikle Şehirlerin doğuğu, yayılığu, tarihsel modelleri üzerine önemli belirlemelerde bulunmaktadır. Elbette bunun yanında Şehrin modern zamanlarda kazandığı yeni biçim ve içerikler de onun dikkat çektiği hususlardır. Bu makale, Tuna'nın Şehir sosyolojisi çalışmalarını ve bu alandaki katkısını değerlendirmekte, betimleyici bir analiz gerçekleştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Korkut Tuna, Şehir, Şehir sosyolojisi, Toplum.

Korkut Tuna and Urban Sociology

Abstract: Recently named as one of the most prominent Turkish sociologists, Korkut Tuna has been interested in various sociological domain. His main interest is city and urban sociology. Especially, Tuna has given significant importance over the rise of cities, distribution, and their historical models. Furthermore, he points out the forms and contents of urbanization in modern times. This article provides a descriptive analysis of his studies of urban sociology and contribution in that field.

Key Words: Korkut Tuna, City, Urban sociology, Society.

---

* Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

Giriş

Türk sosyolojisinin son dönem yetkin isimlerinden biri olan Korkut Tuna, değişik ilgi alanlarının yanında özellikle şehir alanındaki çalışmalarıyla dikkat çekmektedir. Toplumsal bağlamda değerlendirdiği şehir olgusunun değişik yönlerini toplumlar arası ilişkiler ve etkilenmeler çerçevesinde ele almaktadır. Onun için şehir, toplumsal olayları açıklama birimi olması bakımından kayda değerdir. Bir açıklama ve anlama birimi olarak şehir, ait olduğu topluma ve toplumsal ilişkilere referans olma özelliği taşımaktadır.

Tuna, şehir sosyolojisi çalışmalarında belli bir bakış açısını önemsemektedir. Genel anlamda Doğu-Batı yaklaşımını benimsediği görülmekte ve özellikle yerli bir bakış ile meseleleri irdelemektedir. Bu bakış açısı ise meseleye yeni bir boyut katmaktadır. Şehir ve bağlı alanlar, sosyolojide yaygın ve popüler yaklaşımların dışında yeni bir bakışla incelenmektedir. Aynı zamanda batı sosyolojisinin hazır kalıp ekollerini, yaklaşımlarını, kuramlarını eleştirel okumaya tabi tutmaktadır. Özellikle şehir olgusuna Batılı sosyologların ilgileri ve vurguları sorgulanmakta, onların bu meseleyi evrenselleştirme ve tek tipleştirme girişimleri, niyetleri tartışılmaktadır. Tuna, böylece meseleye kendi özgün bakışıyla yönelmeyi önermekte, böyle bir niyeti sosyolojik çalışmalarıyla hayata geçirmektedir.

Şehir

Şehir, Korkut Tuna'nın, sosyolojik çalışmalarının odaklarından biridir. Farklı bir örgütlenme ve ilişki biçimi olarak şehrin doğuşu, yayılışı, önemi, farklılaşması onun belli bir bakış açısı ve tezle yorumladığı şehir meseleleridir. Özellikle şehirlerin doğuşu ve yayılışı ile şehrin serüveni büyük emek verdiği alanlardır. Bilindiği gibi şehir, insanın yerleşme, yurtlanma ihtiyacının yalın bir karşılığıdır. Temel bir mekândır, bir yaşam alanıdır. "Şehir, insanın, hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli, en büyük fizikî ürün ve insan hayatını yönlüten, çerçeveleyen yapıdır. Bu yapıya biçim veren tercihleri ise insan ve toplumlar, inançlarından, dinlerinden hareket ederek belirlerler. Şehir, toplumsal hayata, insanlar arasındaki ilişkilere biçim veren, sosyal mesafelerin en aza indiği, bu ilişkilerin en büyük yoğunluk kazandığı yerdir."¹ Tarihsel

¹ Turgut Cansever, *Osmanlı Şehri*, İstanbul: Timaş, 2010, s. 17.

süreçte önemli aşamalardan geçerek günümüze kadar gelmiş ve günümüz toplum ilişkilerinin merkezine oturmuş yadsınamaz bir gerçekliktir. İnsan şehir kurmuş, şehir de insanı takip etmiş, onu kâh belirlemiş ve etkilemiş, kâh ondan etkilenip nasiplenmiştir. Tuna, şehrin bu yönüne dikkat çeker ve “şehrin serüveni aynı zamanda insanlığın serüvenidir. Başka bir deyişle şehrin tarihi insanlığın tarihi ile örtüşmektedir”² der. Bu örtüşme suni bir yapıştırma değildir; gerçek ve doğaldır, asıldır. Şehir insanla meydana gelmiştir, şehir insanla dolmuştur. Şehrin hikâyesi insanın elinin değmesiyle başlamıştır. Şehrin, harcı insandır, toplumdur, insan ve toplum ilişkileridir ve elbette bu ilişki ağının bütün boyutları, açılımları, katmanlarıdır.

Tuna, şehri temelde bir örgütlenme biçimi olarak ele alır. Örgütlenmenin ileri bir seviyesi, gelişkin bir örneğidir şehir. Şehir, “kendisinden önceki köy örgütlenmesinin açmazları karşısında ortaya çıkmış bir örgütlenme biçimi olarak karşımızda bulunmaktadır. Bu bağlamda tarım ve köy sorunlarına bir çözüm olarak var olmuştur.”³ Kırın ve tarımsal bölgenin çözümsüzlüğü, darlığı sonucunda ortaya çıkan yeni bir durum, bir arayıştır. Köy ve kırın ötesinde yeni bir örgütlenme, toplumsallaşma birimi olarak var olmaktadır. Tarımdan artı ürün elde edebilmenin bir sonucu ve bu ilişkilerin bir kanıtıdır.⁴ Tarımdan elde edilen artı ürünün, tarımdışı faaliyete sevk edilmesi, tarımdışı bir iktisadi örgütlenmenin başlatılması, şehrin temel bir yönü olarak ortaya çıkmaktadır. Şehir, tarımla değil ticaret ve sanayi ile tanımlanmaktadır. Çünkü şehir, iktisadi örgütlenmesini tarım temelli kurmamaktadır.

Kırdan ve köyden kendini koparan, gerek iktisadi gerekse toplumsal yönleri itibariyle kırla kendisi arasına bir sur ören şehir, hali hazırda “aşılammış bir örgütlenme biçimidir de. Kendisinden daha ileri ve daha karmaşık bir örgütlenmeyi toplumlar henüz başaramamışlardır. Ortadan kalkan medeniyetler ve şehirlerinin yerini başka medeniyetler ve şehirleri almıştır. Ama ne var ki günümüzdeki ve geçmişteki şehir örgütlenmelerinin yerini daha ileri başka bir örgütlenme alamamıştır.”⁵ Şehir, toplumlar arası ilişkilerde olduğu gibi toplum ilişkilerinde de merkez konumunu sürdürmektedir.

² Korkut Tuna, “Şehrin Serüveni”, *Hece*, Sayı: 150-152, Haziran-Ağustos 2009, s. 16.

³ Korkut Tuna, “Şehrin Serüveni”, s. 16.

⁴ Korkut Tuna, “Feodalizm Tartışmalarında Yeni Bir Ele Alış Denemesi”, *Yeniden Sosyoloji* içinde, K. Tuna, İstanbul: KaraKutu, 2002, s. 308.

⁵ Korkut Tuna, “Şehrin Serüveni”, s. 16.

Şehir, bir medeniyet olgusudur. Medeniyet ile şehir arasında yoğun bir bağ kurulmaktadır. Şehir ile medeniyet çoğu zaman paralel bir şekilde anlaşılmakta ve birbirinin yerine kullanılmaktadır. Tuna da bu temel hususa işaret eder. Ona göre "... insanın medeniyet tarihi içinde özel bir dönemle birlikte var olması şehirlerin ortaya çıkması ile başlar. Çünkü şehirler medeniyet tarihi içinde özel bir dönüm noktasına karşılık olmaktadır."⁶ Medeniyetler şehirleriyle anılmaktadır, medeniyet kurmak şehir kurmaya, şehri geliştirmeye dayanmaktadır. Çünkü şehir, uygarlığın bedenidir⁷, uygarlığın beşiğidir. Şehir, uygarlığın müteradifidir.⁸

Bir medeniyet odağı olan şehir, bir anlamda tabii merkezdir; özellikle siyasi faaliyetlerin ve iktidarın merkezidir. Üretim ve tüketimin denetlendiği, büyük bir denetim mekanizmasının kurulduğu mekândır.⁹ İktidarın görünür hale geldiği, iktidarın yapılaştığı bir mekân ve merkez. Belki bundan olsa gerek şehir bir çekim alanıdır, tarih boyunca çekim alanı olmuştur ve hâlâ bir çekim alanı olmayı sürdürmektedir. "Dünyanın en uzak yerlerini kendine çeken, türlü bölgeleri, insanları ve etkinlikleri bir düzene göre biçimlendiren, ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamın öncüsü ve denetleyicisi konumunda olan bir merkezdir."¹⁰ Kalabalık, suç, trafik, yabancılaşma, gurbetlik gibi şehir çıkışlı sorunlara rağmen şehirlere akın sürmekte ve kırlar boşalmaktadır. Sağlık, eğitim, iletişim gibi alanlardaki imkânlar, şehrin çekiciliğini artırmakta ve böylece şehirde toplanma kendini göstermektedir. Şehir bir 'mıknatıs' gibi kendine çekmektedir;¹¹ bir iktidar merkezi olarak etkinliği artmakta ve sürekli hale gelmektedir. Bu durum günümüz kenti için daha barizdir ve bu yüzden, Tuna, günümüzde toplumların artık kentsel toplumlar olduğuna işaret eder.

Şehir "kendi dışındaki ilişkilere bağlı bir sosyal hadisedir. Açıklamasını kendi içinde bulamaz."¹² Bu temel kaide hem Doğu hem de Batı şehirleri için geçerlidir. Şehir, belli ilişkiler ve siyasetler sonucunda çözüm olarak ortaya

⁶ Korkut Tuna, "Şehrin Serüveni", s. 16.

⁷ İsmail Coşkun, "Ütopya ve Kent", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 9, 2004, s. 185.

⁸ Rasim Özdenören, *Kent İlişkileri*, İstanbul: İz, 1998, s. 8.

⁹ Korkut Tuna, "Feodalizm Tartışmalarında Yeni Bir Ele Alış Denemesi", s. 299.

¹⁰ Louis Wirth, "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme", *20. Yüzyıl Kenti* içinde, Der. Bülent Duru-Ayten Alkan, Ankara: İmge, 2002, s. 78.

¹¹ Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, çev. G. Koca-T. Tosun, İstanbul: Ayrıntı, 2007, s. 106.

¹² Korkut Tuna, "Amerika'nın Bulunuşunun Batı'da Yol Açtığı Gelişme: Kentsel Toplum", *500. Yılında Amerika* içinde, Haz. Recep Ertürk-Hayati Tüfekçioğlu, İstanbul: Bağlam, s. 145; Korkut Tuna, "Feodalizm Tartışmalarında Yeni Bir Ele Alış Denemesi", s. 308.

çıkılmış yeni bir organizasyon ve örgütlenmedir. Tuna, ısrarlı bir şekilde şehirlerin başlı başına, bağımsız birimler şeklinde değil, belli ilişkilerle açıklanması gerektiğini vurgular. Çünkü şehir baştan bir toplum meselesidir ve ait olduğu toplumsal ilişkiler bağlamında anlamını bulur; açıklaması da bu şekilde olmalıdır. Şehirler ait oldukları toplumun seyrini takip etmekte, bu seyde ortaya çıkmakta, gelişmekte, gerilemekte ve yok olmaktadır.¹³ Şehir, her aşamada toplumda ortaya çıkan değişme ve gelişmeyi yansıtmaktadır.¹⁴ Gülzar Haydar da bu gerçeğe işaret ederek, şehrin, toplumu şaşkıncı derecede doğru bir şekilde yansıttığını, şehrin asla yalan söylemediğini ifade eder.¹⁵ Bu bakımdan şehir ile toplum birbirlerine referans olabilmektedir. Tuna, toplum ve toplumsal olayların açıklanmasında, anlaşılmasında şehrin merkezi bir birim olduğuna dikkat çekmektedir. Bir şehir çalışması temelde bir toplum araştırmasıdır; şehir ait olduğu toplumun hikâyesini kendi diliyle anlatmaktadır.

Şehir Sosyolojisi

Şehir sosyolojisinin tarihsel süreci, ortaya çıkışı ve yaygınlaşması ve belli tartışma alanları Tuna'nın ilgisini çeker. Şehir sosyolojisi alanında gerçekleştirilen çalışmaların siyasal, toplumsal ve dönemsal izini sürerek, hem Batı sosyolojisindeki hem de Türkiye'deki şehir sosyolojisi çalışmalarının ana özelliklerini, yönelimlerini, toplumsal, iktisadi ve siyasi bağlamını irdeler.

Şehir/kent sosyolojisi, sosyolojinin alt disiplinleri/bölgeleri bakımından dikkat çekici bir alandır. Esasen, sosyolojinin baştan itibaren bir şehir/kent bilimi olarak öne çıktığı söylendiğinde, şehir sosyolojisinin sosyoloji dünyasındaki yeri ve önemi biraz daha net anlaşılabilir. Batı'da kimi toplumsal, siyasal ve iktisadi gelişmeler doğrultusunda inşa edilen sosyolojinin, kendisine açıklama birimi olarak sanayi toplumunu seçtiği bilinen bir gerçektir. Sanayi toplumu ise Batı sosyolojisinin iş görme, misyon üstlenme, sorunları tespit edip çözüm önerileri geliştirme, bir açıklama ortaya koyma, yeni bir yönelime işaret etme gibi mühim amaçlarını gerçekleştirme bakımından uygun bir ortamdır. Bu ortam sosyolojiye hem bir modern bilim olma hüviyetini vermekte hem de yeni toplumsal sorunların en karmaşık ve karışık bir şekilde ortaya çıktığı kent

¹³ Korkut Tuna, "Feodalizm Tartışmalarında Yeni Bir Ele Alış Denemesi", s. 299.

¹⁴ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul: İÜEF, s. IV.

¹⁵ Gülzar Haydar, *Şehirlerin Ruhu*, çev. Gürkan Sekmen, İstanbul: İnsan, s. 88.

toplumuna has bir bilim olma iddiasını güçlendirmektedir. Şehir sosyolojisine ilgi duyan Batılı sosyologlar, ilk elden, kendi toplumlarının kentlilik durumunu ve bunun üstünlüğünü dile getirme amacıyla olmuşlardır. Bu noktada Weber'in gerçek kent ve kentsel toplumun Batı'da olduğunu ısrarla ve kendince kriterler ortaya koyarak ifade etmesi hatırlanabilir. Bilindiği gibi ona göre ideal şehir yahut kentin ideal biçimi Batı şehridir. Batılı sosyologların kente dair vurguları belli bir açıklamanın peşinde olmalarıyla anlaşılabilir. Batı toplumunun özgünlüğüne¹⁶ ilişkin bir yorum kendini belli eder ve şehirle ilgi bu şekilde kurulur.

Batı sosyolojisinde şehir çalışmalarının özellikle ikinci dünya savaşından sonra yoğunlaştığı görülür. Ancak daha önceki dönemlerde, bir anlamda şehir sosyolojisinin ana yönelimlerini işaret edercesine oylumlu ve etkili çalışmalara rastlanmaktadır. Weber, Simmel gibi sosyologlar meselenin tarihsel, teorik ve mekânsal boyutlarına dikkat çekmiş, Chicago Okulu ise somut, pratik şehir çalışmalarıyla öne çıkmıştır. Weber, gerçek anlamda şehrin sadece Batı'da bulunduğunu, Batı şehrinin özgünlüğünü, diğer toplumlara karşı üstünlüğünü iddia ederek kent çalışmalarında büyük bir tartışmayı başlatmış olur. Aslında onun amacı Batı gelişme modelinin üstünlüğünü göstermektir.¹⁷ Diğer bir Alman sosyolog olan Simmel, hem şehrin mekânsal boyutuna ilişkin vurgusuyla hem de Chicago Okulu üzerindeki etkisiyle dikkat çekmektedir. Simmel, özellikle metropolün insan ruhu ve davranışı üzerindeki etkisini irdeler. Bu bağlamda 'Metropol ve Zihinsel Hayat' yazısı, şehir sosyolojisinde bir klasik haline gelir. Gideon Sjoberg, 'Sanayi Öncesi Şehir' çalışmasıyla bu alana büyük bir katkı yapar. Emry Jones de sanayiye vurgu yaparak Batı şehrinin özgünlüğünü dikkate sunar. Weber'in Batı şehrinin özgünlüğü yaklaşımı böylece sanayi ile taçlandırılmış olur ve sanayi Batı toplumunun, Batı şehrinin bir ayrıcalığı ve üstünlüğü olarak yüceltilir.¹⁸ Henri Lefebvre ise deyim yerindeyse bu 'rüya'yı bozar ve sanayinin bir milat olarak kabul edilemeyeceğini, sanayiden önce şehir olgusunun var olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Batı şehrinin özgünlüğü meselesi tartışmalıdır.

¹⁶ Korkut Tuna, "Şehir Sosyolojisinin Dünü Bugünü", *Yeniden Sosyoloji* içinde, İstanbul: KaraKutu, 2001, s. 269.

¹⁷ Korkut Tuna, "Şehir Sosyolojisinin Dünü Bugünü", s. 270; Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış...* s. 30-39.

¹⁸ Korkut Tuna, "Şehir Sosyolojisinin Dünü Bugünü", s. 271.

Tuna, şehir sosyolojisi çalışmalarında Chicago Okulu'nun ayrıcalıklı yerini tespit eder. Bu okul, Amerika'da şehir sosyolojisi alanında hakkında çokça söz edilen bir ekoldür. Ekol, şehir konusuna ekolojik ve sosyal psikolojik bir yaklaşımla eğilen sosyologların bir araya gelerek kurdukları bir yapıdır. Daha önce söz edildiği gibi, Simmel'in etkisi ekol üzerinde belirgindir. Onun birey temelli yaklaşımını esas alan ekol, bireyin kentsel çevre ile bağını araştırmaktadır. Ayrıca Chicago şehrinin yapısal özellikleri de ekolün ortaya çıkışına kaynaklık etmiştir. Çok hızlı bir şekilde göç alan ve nüfusu aşırı artan bir şehir problemleri, sosyologların oraya dikkat kesilmesine yol açmıştır. Her biri kendi alanında özgün ve etkili çalışmalara imza atmış seçkin sosyologlar, belli bir yaklaşımla sosyolojik şehir çalışmaları ortaya koymuştur. Park, Burges, Mckenzie ve Wirth gibi sosyologlar, Chicago Okulu'nun şehir sosyolojisinde bir ekol olarak yer almasında büyük emekleri olmuştur.¹⁹

Tuna, Türkiye'de şehir sosyolojisi çalışmalarının ilk kez 1930'larda kapsamlı bir şekilde Hilmi Ziya Ülken'le başladığını, ancak alanın uzun zaman ilgisiz kaldığını belirtir. Müstakil şehir sosyolojisi çalışmalarından çok, şehircilik ve şehir planlama alanlarında kimi çalışmalar yapılmıştır. Ancak 1960'larla birlikte şehir sosyolojisinin bir mesele olarak sosyolojide yer bulduğu ifade edilmektedir. Bu süreçte Ayda Yörükan'ın 'Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri' başlıklı çalışması dikkat çekmektedir. Buna ilave olarak üniversitelerde değişik disiplinler etrafında yapılan çalışmalar da zikredilmektedir.

Tuna'ya göre şehir sosyolojisi çalışmaları en başta belli bir bakış açısı ve yaklaşımla ortaya çıkmalıdır. Özellikle Türk şehir sosyolojisi, kendi özgün görüşü ve bakışıyla soruna yaklaşmalı, kendi kavramlarıyla sorunların çözümüne ilişkin görüşler ortaya koymalıdır. Kendi görüşünü evrenselleştiren Batı şehir sosyolojisinin eleştirel okumaya tabi tutulması, Batı sosyolojisinin ürettiği teori ve uygulamalı çalışmaların bağnazca takip edilmemesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Türk şehir sosyolojisinin meseleleri Türk toplumunun hayat tarzı ve şehirleşme problemleri etrafında tespit edilmelidir. Bu anlamda ilk elden Doğu şehri ve Türk şehri kavramları ayrıntılı bir şekilde araştırılmalı, bu şehirlerin özellikleri açıklanıp geçmişten günümüze gelen çizgileri belirlenmeli,

---

¹⁹ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı...* s. 55-63.

bu çerçeve ile günümüz şehir problemleri araştırılmalıdır.²⁰ Şehir sosyolojisi çalışmalarının bakış açısı ve yöneliminin önemine işaret eden Tuna, yerli bir yaklaşımın, yerli bir sosyolojinin gerçekleşmesi bakımından uyarıcı bir görev üstlenmektedir. Türk sosyolojisinin özgün bir yaklaşımı benimsemesinin yolunun ancak kendi toplum gerçekleriyle kuracağı bağ ve ünsiyette olduğunu hatırlatmaktadır.

Şehirlerin Doğuşu ve Yayılışı

Şehirlerin doğuşu, yayılışı, farklı dünyalara ait şehirlerin ortaya çıkması, farklı şehir modelleri Tuna'nın çalışmasının odağını teşkil etmektedir. Şehirlerin doğuşu meselesinde Tuna, özellikle, Doğu ve Batı dünyalarını, şehirler üzerinden yeniden okur. Şehirlerin ne zaman, nerede, hangi coğrafyada, hangi ilişkiler sonucunda ve nasıl doğduğunu ayrıntılı bir şekilde çözümler. Bu çözümlemede Doğu-Batı yaklaşımını takip eder. Her iki dünyanın farklı saiklerle şehirler meydana getirdiğini ancak iki dünya arasında önemli bir ilişkinin de var olduğunu ifade eder.

Ona göre tarihte ilk şehirler, Doğu uygarlık çevresinde, Mezopotamya ve Nil vadisi etrafında ortaya çıkmıştır. "İlk şehirler Mezopotamya'da, sonra Nil Vadisi'nde, sonra Hint ve Çin'de ortaya çıktılar. Tarımın ve köyün devamı için suni sulama kanallarının yapım işlerinin ve denetiminin tek elde toplanmasını gerektiriyordu. Tek elde toplanma ise merkezi bir yönetimin varlığını şart koşmaktaydı. Bu yapılanma köyler arasındaki çatışmaları önlediği gibi sağladığı verim artışı ve istikrar ile yeni bir toplumsal hasıla yaratmıştı: Artı Ürün. Artı ürün mevcut köy örgütlenmesinin sorunlarının çözümünü sağlayan şehrin de kurucusu, taşıyıcısı başka bir deyişle varlık nedeni olacaktır. Artı ürünü ortaya çıkaracak örgütlenme Doğu toplumlarında gerçekleşecek ve Doğu'daki tarım alanlarından şehirler yükselecektir."²¹ Doğu şehirleri bir çözümün sonucunda meydana gelmiştir. Yeni bir çözümü güçlü bir şekilde ortaya koydukları bölgelerde var olmuşlar ancak o yerlerle sınırlı kalmamışlardır. Doğu şehri etkili bir örgütlenme olarak çevreyi de etkilemiş, dönüştürmüş ve kendine benzer yapıların ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır. Böylece şehir olgusu sadece Doğu

²⁰ Korkut Tuna, "Şehir Sosyolojisinin Dünü Bugünü", s. 276.

²¹ Korkut Tuna, "Şehrin Serüveni", s. 17; ayrıca bkz. Korkut Tuna, "Feodalizm Tartışmalarında Yeni Bir Ele Alış Denemesi", s. 299.

dünyasıyla sınırlı kalmayıp başka dünyalara da yayılmıştır. Burada özellikle şehir olgusunun ilk görüldüğü bölgenin Doğu olduğu, Batı şehrinin daha sonra ve farklı dinamiklerle ortaya çıktığı belirgin bir şekilde vurgulanmaktadır.

Şehirlerin doğuşunda burjuvazinin rolü belirgindir. Şehir ile burjuva sınıfı paralel bir şekilde anlatılmakta, anlaşılmaktadır. Tuna da bu olguya dikkat çeker ve burjuvazinin rolünü irdeler. Feodal sistemin çözümsüzlüğü, kendi içine kapalı oluşu ve bu yüzden gelişkin bir şehir modeli ortaya koyamamış olması, özellikle Batı toplumları açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu sorun ise burjuvazinin devreye girmesiyle aşılmaktadır. Doğu ile kurulan ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan şehirleşme, bu ilişkilerin aktörleri olan burjuvanın varlığı ile kendini göstermektedir.²²

Tuna, tarihsel süreçte ele aldığı şehirlerin farklı dünyalara ait farklı biçimler ürettiğini ifade eder. Bir olgu olarak şehir, ait olduğu toplum, çevre, dünya ve inanç öbeğine bağlı olarak şekillenir. Bu bakımdan pek çok şehir modelinden, biçiminden, formundan söz edilebilir. Tuna, şehir sosyolojisi çalışmalarında bu alanın izini sürer ve ilk şehirlerden itibaren, dünya üzerinde etkili bir örgütlenme gerçekleştiren belli başlı şehir modellerini analiz eder.

İlk Şehirler

Şehirlerin doğuşu, Tuna'nın özel vurgu yaptığı ve özellikle eğildiği bir alandır. Dolayısıyla ilk şehirler, ilk şehirlerin ortaya çıkışı ister istemez bu ilginin bir sonucu olarak irdelenir. İlk şehir olgusu O'nun çalışmasının da merkezi vurgusunu oluşturur. Ona göre "tarihte ortaya çıkan ilk şehirler insan topluluklarının tarih sahnesine çıkışları sırasında karşılaştıkları sorunlara benzer veya değişik çözümler buldukları ve bunlara bağlı başarıları ölçüsünde gelişme kaydettikleri bir sırada Doğu'da görülen ve belli ilişkilere bağlı örgütlü bir gelişmenin ürünü olarak ele alınabilirler."²³ Bunun temel nedeni, Doğu dünyasında görülen kimi çözümler ve başarılarıdır. İlk şehirlerin Doğu'da ortaya çıkmasını sağlayan etkenler arasında uygarlık, yeni buluş ve gelişmeler, bilgi ve tecrübe birikimi, toplumsal ve yaşamsal sorunlara çözümler üretebilme yeteneği gibi faktörler sayılabilir. Bu doğrultuda tarım ve ilk köy örgütlenmesi bu coğrafyada kendini göstermiştir. Ancak "farklı köy-tarım ilişkilerine rağmen,

²² Korkut Tuna, "Feodalizm Tartışmalarında Yeni Bir Ele Alış Denemesi", s. 309.

²³ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış...* s. 74.

köylerde elde edilen başarıların yeterli olmadığı ve köyün bir toplum birimi olarak kendi kendine sorunlarını çözemediği görülmüş²⁴ ve köyün, tarımın açmazlarını ortadan kaldıracak yeni bir örgütlenme kaçınılmaz olmuştur. Nüfusun artışına paralel yeni yerleşim yerlerinin açılması, sulama imkânlarının araştırılması ve bunun denetim altına alınması, bu denetimin sağlanabilmesi için askerî örgütün kurulması, dağınık güçlerin birleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan merkezîleşme, yeni bir toplum yapısında kendini gösteren örgütleyici-yönetici kadrolar, ürün fazlasının değerlendirilmesi gibi farklılaşmalar yeni bir yerleşme mekânını zorunlu kılmıştır. “İşte Doğu’da böylesine merkezîleşme ve örgütlenmenin ortaya çıkışı yeni gelişmelere, köylerin dışında ve ondan ayrı olarak yeni merkezlerin oluşmasına yol açacaktır. Bu merkezler köy toplum örgütlenmesinin karşılaştığı açmaz ve sorunların çözüldüğü, tarım dışı ilişkilerin yani merkezî örgütlenmenin ve yönetimin yeri olarak bize tarihin tanıdığı ilk şehirleri gösterecektir.”²⁵

İlk şehirlerin orta yerinde yükselen anıtsal tapınaklar (Ziggurat) şehrin merkezi yerini işaret eder. Tapınağın kendisi bizzat merkezîliğin, yönetimin ve belli bir erkin simgesidir. Bu yapının büyük bir işgücünü ve örgütlenmesini gerektirdiği aşikârdır. Tapınak, toplumdaki yeni örgütlenmeyi haber vermektedir: artı-ürünün başka alanlara harcanması, toplumda örgütlü bir grubun yani yöneticilerin varlığı, dinin toplumsal örgütlenmedeki belirleyici gücü, ileri bir işbölümü, toplumsal tabakalaşmanın ve meslekî farklılaşmanın varlığı, yeni üretici güçlerin ortaya çıkışı gibi diğer faktörlere işaret etmektedir. Şehrin yeni bir toplum birimi olarak ortaya çıkışında dikkat çeken yeni örgütlenme biçimi aynı zamanda şehir ekonomisinin temelini oluşturan yeni bir üretim biçimini yani *endüstriyel üretimi* de zorunlu kılmıştır. “Bu üretim, üretici güçlerin örgütlenmesi kadar, üretim faaliyetlerinin sürdürülmesi için gerekli olan üretim araçlarının da denetimini gerektirmekte idi. Ayrıca ilk şehirlerin ortaya çıktığı yerlerin doğal çevre özellikleri, girdileri dışında, imalatın temelini oluşturan madenlerden yoksun olduğu için örgütleyici birliğin hammadde elde edilmesini ve kullanılmasını da denetim altında tutmasını gerektiriyordu.”²⁶ Kendine özgü bir üretim biçimini oluşturan şehir, bunu devamı için gerekli hammaddeye sahip olma sorunu ile karşılaşmış ve başka toplumlarla iktisadi bir ilişki kurma

²⁴ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış...* s. 82.

²⁵ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış...* s. 86.

²⁶ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış...* s. 88.

zorunluluğu duymuştur. Gerekli hammaddeyi diğer toplumlardan karşılama gereği, toplumlar arası ilişkinin bir örneği olarak yapılanmıştır. Bu ise başka bir iktisadi faaliyeti yani *ticareti* gerektirmiştir. Ticaret, Doğu şehirlerinde yeni bir örgütlenmeyi gerektirirken aynı zamanda başka toplumlarla kurulan ilişkilere de gerekçe olmuştur. Ticaret, “uzak yerler arasında ilişkilerin kurulmasına yol açan ticaret, ilk şehirlerin üretim ve yönetim durumuna bağlı olarak, şehir çözümünün yaygınlaşmasına ve yeni uygarlık merkezlerinin ortaya çıkmasına” neden olmuştur.²⁷ Böylece şehir, idari, dini, askeri, iktisadi kadroları bir araya getirmiş, bu durum toplumsal hiyerarşiyi ortaya çıkarmıştır.

İlk şehirlerin, örneğin Sümer şehirleri Eridu ve Ur’un, mekânsal özellikleri, şehrin yeni bir örgütlenme tarzı oluşuna işaret etmektedir. Bahsedildiği gibi şehrin merkezî yerini tapınak temsil etmekte ve adeta şehir tapınak etrafında yapılanmaktadır. Tapınak hem dinî ve toplumsal hem de idarî ve iktisadî merkezdir. Şehre hakim bir konumu vardır ve şehri yukardan seyretmektedir; her yerden görülmektedir, o ise her yeri görebilmektedir. Tapınak etrafında ise evler, sokaklar, mahalleler yer almaktadır. Mahalleler, farklı toplum gruplarını, mesleklerini barındıran temel yaşamsal birimlerdir. Sur, ilk şehirlerin ana mekânsal özelliği olarak dikkat çekmektedir. Kentler, sur içinde yapılanmaktadır. Sur hem bir güvenlik duvarı hem de ayırım işlevi görmektedir. Kenti, yer aldığı coğrafyadan ayırmakta, ona başka bir kimlik kazandırmaktadır.

Doğu’da ilk şehirlerin ortaya çıktığı bölgelere zamanla yeni şehir bölgeleri de eklenmiştir. “İlk şehirlerin ortaya çıktığı yörelerde sağlana iktisadi-siyasi nitelikteki çözümlerin yeni şehir alanlarının ortaya çıkması ile sınırlı ve yöresel çözümler olarak kalmadıkları ve yeni şehir alanları ile bütünleşerek geniş kapsamlı çözümler olarak belirledikleri de anlaşılmaktadır.”²⁸ Böylece yeni şehir alanları Mezopotamya ve Nil’in mevcut şehirlerine ilave olarak Anadolu ve Akdeniz civarında belirdiği görülmektedir. “Doğu toplumlarının ortaya koydukları iktisadi-siyasi örgütlenme sonucu düzenli ve sistemli bir biçimde elde edilen ürün fazlası ve bunun toplum ilişkilerini yönlendirecek bir biçimde kullanılması sadece Doğu toplumlarında gelişme ve ilerlemelere yol açmamış, artık-ürünün varlığı Doğu dışında, Doğu modeline ulaşamamış toplumlarda da bir canlanmaya ve bunun açık belirtisi olan şehirler ve şehirleşmeye yol

²⁷ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış...* s. 89, 94.

²⁸ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış...* s. 102.

açmıştır.”²⁹ Bu tür gelişmelere Kıbrıs, Girit, Ege adaları, Anadolu’nun batı kıyıları, Makedonya ve Yunan adalarında rastlanmaktadır. Bu alanlardaki şehirler maddi, coğrafi, manevi değerlerine göre kendi yapısal unsurlarını kurmuştur.

Helen-Roma Şehirleri

Doğu şehirlerindeki gelişmeler ve örgütlenme biçimleri, diğer toplumları çok geçmeden etkiler ve böylece şehirler çeşitlenerek diğer toplumların da bir gerçeği haline gelir. Hellen şehirleri Yunan egemenliğinin bir sonucu olarak varlık kazanır. Hellen yayılması, İskender’le bütün bir Doğu’nun fethedilmesine dayanmaktadır. İskender’in seferleri farklı dünyaların birbiriyle karşılaşmasına neden olmuş, yeni şehirlerin kurulmasına yol açmıştır. Şehirlerin farklı amaçlarla kurulduğu gözlenmiştir. Kimi şehirler askeri site veya koloni, kimileri savunma amaçlı kurulmuştur; kimileri ise yeniden inşa edilmiştir. Ancak Helenistik yayılma beklendiği kadar büyük bir siyasi birlik ortaya koyamamış, bu ise yeni yapının kısa sürede dağılmasını kolaylaştırmıştır.³⁰

Helenistik birliğin kısa ömürlü oluşu ve dağılışı yeni bir gücün, Roma’nın yolunu açmıştır. Hellen sistemini fetih yoluyla devralan Roma, fetihler sonucunda hızla kasaba kimliğinden bir imparatorluk merkezi haline gelerek çok geniş bölgenin başkenti ve merkezi oldu.³¹ Bir birlik şehri, birliğin sembolize edildiği bir şehir olarak Roma, çok değişik toplum ve dünyaları kendi bünyesi katarak yeni bir sistem haline gelmiştir. “Roma uygulaması dili, yönetimi, hukuku, değişim araçlarını birleştirmişti. Sisteme katılan bütün bölgeler bir kara yolu şebekesi ile Hint’ten Çin’e kadar olan ülkeler de bir deniz yolu bağlantısı ile birleştirilmişti. Roma İmparatorluğu’nun kurduğu bu askeri örgütlenme o zamana kadar şehirlerin ortaya çıkmadığı bölgelerin de şehirleşmesine yol açtı. Yunan ve Helen örgütlenmesinde deniz kenarlarında beliren kolonilerden ayrı olarak Avrupa içlerinde yeni şehir alanları belirmeye başladı.”³² Roma şehri merkez olmak üzere bütün bağlı şehirler etkili ve fonksiyonel bir yol sistemi ile birbirine bağlandı. Bu etkili yol sistemi ihtiyaç duyulan her şeyin Roma’ya akmasına yol açtı ve ayrıca denetimin etkisini

²⁹ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış...* s. 108.

³⁰ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış...* s. 140.

³¹ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış...* s. 141.

³² Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış...* s. 142.

arttırdı. Bütün yolların Roma'ya çıkmasının işaret ettiği gerçek de budur. Ticari, siyasi, dini, idari örgütlenmenin sembolü olarak adlandırılan Roma, kelimen bütün anlamlarıyla bir merkez/başkent halini almıştır.

Batı Şehri

Batı şehri, Hellen-Roma modeliyle Ortaçağ şehir tecrübesine dayanarak oluşan yeni bir şehir modelidir. Farklı aşamalardan ve dönemlerden geçerek günümüz metropollerine ulaşan Batı şehrinin köklerine eğilen Tuna, orada yuvalanmış toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilerin yol açtığı şehirleşmeyi izah etmektedir. Hellen-Roma tecrübesinde belli bir çözüme kavuşan Batı, kendi dışındaki dünyayla kurduğu ilişkiyi incelemiştir. Ancak böylesi bir açılımı sürdürme konusunda aciz düşüp, Ortaçağ koşullarıyla çevrili hale gelmiştir. Ortaçağ ise başta şehir olmak üzere hemen her alanda Batı'da daralma, içe kapanma, kırışmaya neden olmuştur. "Sonuçta Ortaçağ'da şehirleşme Batı'da genel bir çöküntü içine girmişti. Birçoğu yakılıp yıkılmış, nüfusları azalmış köyleşmeye yüz tutmuşlardı. Belli bir örgütlenme ve müdahalenin getirdiği katkılarla şehirleşebilen Batı kırışmaya başlamıştı."³³ Kendi içine kapanan Batı, ayakta kalmak için feodal ilişkileri benimsedi; malikane sistemi ile küçük birimler halinde örgütlenmeyi seçti. Manastır, kilise, şato, askeri bourglar bu çağda şehir benzeri örgütlenmeyi temsil eden toplanma yerleri olarak öne çıktı. Ancak bu mekânların karmaşık, büyük bir şehir sistemini üretmesi mümkün değildi. Belli bir ilişki ağının dışına düşen Batı, feodal düzen içinde şehirlere uzak kaldı. Batı, Ortaçağ'da ancak feodal ilişkilerin dışına çıktığında şehirle tanıştı. Bu ise gene kendi dışındaki dünyayla, Doğuyla, kurduğu ilişkiler çerçevesinde gerçekleşti. İtalya şehirleri ve şehir devletleri buna iyi bir örnektir. Venedik başta olmak üzere Batı'da Ortaçağ koşullarını aşarak yeni bir örgütlenmeyi başaran şehirler, daha çok Doğu ile ticari bağı kuranlardır.

Batı şehrinin yeni bir örgütlenme ile ortaya çıkışı Batı'nın dünya siyasetinde ve iktisadında rol almaya başlamasına denk düşer. Doğu ile kurduğu ilişkilerle feodal yapısını kırıp ticaret ve sanayiye tekrar canlandıran Batı yeni bir şehirleşmenin fitilini ateşlemiştir. Eski yerleşme yerleri, bourglar hızla büyümüş, nüfus artmış, ticaret canlanmıştır. Ayrıca *Ville-Neuve*'ler yani yeni şehirler kurulmuştur. "Belli bir plana göre kurulan ve ticari faaliyetlerle bunu

³³ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış...* s. 147.

destekleyen üretim faaliyetlerinin gelişmesini amaçlayan bu şehirlerin ilk defa kurulmuş olmaları önemli bir gelişmeyi göstermektedir.”³⁴ Böylece Batı şehri, Ortaçağ’ın kapalı koşullarından yeni bir örgütlenme ve aşamaya, ‘yine kendi dışında, kendilerini aşan ilişkilere’ dahil olarak geçmiştir. Bu önemli geçiş, modern Batı toplumunun ve Batı şehrinin temel unsurlarından biridir. “Batı’nın örgütlediği yeni ilişkiler ve şehirleri bir yandan dünya egemenliğine doğru bir gelişme sağlarken diğer yandan Batı’ya doğrudan, aracısız bir biçimde yığılan hammadde ve zenginlikler sanayi devrimi diye bilinen bir gelişmenin hareket ettirici gücünü oluşturacaktır.”³⁵

İslam Şehri

Doğu’da, Arap yarımadasında yeni bir inanç, güç ve örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkan İslamiyet, kısa zamanda şehir ilişkilerine dahil olmuş, şehirli bir toplum örgütlenmesini gerçekleştirmiştir. Mekke gibi gerek ticaret gerekse kutsal mabed Kabe’den ötürü tam anlamıyla merkez bir şehirde kendini ilan eden İslamiyet’in şehirli karakteri aşikârdır. Başından itibaren şehir-merkezli bir din olan İslam’ın tarihi boyunca ağırlıklı olarak şehirle irtibat kurması anlamlıdır. İslam ile şehir birbirini tanımlayacak denli örtüşmüş, İslam şehir olgusuna yeni bir çerçeve çizmiş, ona yeni anlamlar yüklemiştir. Dinin buyruklarının bir cemaat tarafından yaşanması, paylaşılması, yayılması ister istemez şehirli bir ilişkiyi zorunlu kılmış, şehirlerarası ve medeniyetler arası iletişim desteklenmiştir.

Tuna, İslam şehrinin yeni bir örgütlenme ve ilişki çerçevesinde yeni bir model olarak meydana geldiğini belirtir. Gerek fethedilen topraklardaki eski şehirler gerekse ihtiyaca göre kurulan yeni şehirler, belli bir sistem içerisinde yer almıştır. Böylece İslam kır-tarım ilişkilerini aşarak yeni bir şehirli toplum örgütlemesi gerçekleştirmiştir. Şehir kıra hakim olmuş, kır ve şehir arasında canlı bir ticaret başlamış, bu canlılık ise şehir pazarının gelişmesine yol açmıştır.³⁶ Bir İslam şehri olgusu, şehir tarihi bakımından önemli bir aşama olarak ortaya çıkmış ve dünya ilişkilerine yeni bir pencere açmıştır. İslam’ın şehir olgusuna yeni bir bakış getirdiği aşikârdır. İslam’ın ilk yıllarından itibaren

³⁴ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı...* s. 151.

³⁵ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı...* s. 152.

³⁶ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı...* s. 156-7.

hakim olduğu topraklarda vukuu bulan canlı şehirleşme hareketleri, bir büyük gelişme olarak kaydedilmektedir. Tam anlamıyla bir çekim merkezi olan şehirler, dini, ticari, ilmi, idari, siyasi ve kültürel merkezlere dönüşmüştür.

Osmanlı-Türk Şehri

Osmanlı-Türk şehri, esas itibariyle bir İslam şehridir. Ona ana karakterini veren İslam'dır. Bu yüzden İslam şehri ile Osmanlı şehri arasında paralellikler kurmak mümkündür. Ancak tek bir İslam şehirden söz edilemeyeceği için, farklı coğrafyaların ve kültürlerin farklı yorumlarla kendi şehirlerini inşa edeceklerini ifade etmek gerekir. Bu bakımdan Osmanlı şehri, İslam şehirden yoğun izler taşımasına karşın “zaman, mekân, toplum özelliklerine göre kendi çözümlenmesini geliştiren özgün bir modeldir.”³⁷ Diğer İslam ülkelerinin şehirleri için de bu husus geçerli olmalıdır. İran şehirleri, Afrika şehirleri ve hatta Endülüs şehirleri ile Osmanlı şehirleri arasında bazı bakımlardan farklılıkların olması gayet doğaldır. Şehir bir hayat birimidir ve o bölgedeki hayattan izler taşır, o bölgenin hayatı paralelinde kendini kurgular. Şehrin bir hayat birimi olduğunu bundan daha iyi ne gösterir ki? Tek bir örnek İslam şehrinin olmayışı, bu alanın ne kadar zengin bir galeriyi temsil ettiğine delildir.

Osmanlı-Türk şehirden bahsetmek, öncelikle ona zemin teşkil eden Anadolu'dan söz etmeyi gerektirir. “Tarihin her döneminde konumu ve üzerinde yaşayan toplumların çevre ile gerçekleştirdikleri ilişkilerde, başarılı örgütlenmeler sahne olan Anadolu, şehirli bir özelliğe sahip olarak önemli bir yer tutmuştu. Üzerinde yer alan çeşitli uygarlıklar ve uygulanan farklı siyasetler sonucu elde edilen başarılar ölçüsünde şehirlerine sahip olan Anadolu'nun bir geçit ve bağlantı yeri olması nedeniyle, kurulan bağlantıların düğümlendiği yerlere göre şehirleri önem kazanmıştı.”³⁸ Anadolu'nun iki temel özelliği; geçit yeri olması ve kadim medeniyetlere yurt olması, şehirleşme bakımından da dikkate değerdir. İşlek bir yol sistemi üstünde bulunan Anadolu, doğal bir medeniyet ve şehir ortamı gibidir. Yol sistemi onu sürekli iktisadi ve siyasi faaliyetlerin odağına yerleştirmiştir. Selçuklu-Osmanlı şehir sisteminin besleyici bir unsuru olarak Anadolu dikkate alınmalıdır. Ancak Osmanlı şehrinin Anadolu coğrafyasını aşan bir ufka ve coğrafyaya sahip olduğu hatırlanmalıdır.

³⁷ Akif Emre, “Yerel ve Evrensel Çözümleme Olarak Osmanlı Şehri”, *Hece*, Sayı: 150-152, Haziran-Ağustos 2009, s. 205.

³⁸ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı...* s. 164.

Osmanlı şehri, kendi karakterini ve kimliğini farklı coğrafyalarda ve kıtalarda gösterebilmiş ender sistemlerden biridir. Anadolu kadar Balkanlar, Ortadoğu, Afrika bu sistemin sayısız örneğini barındırmaktadır.

Osmanlı şehri, Anadolu'nun kentsel ikliminden oldukça yararlanmış, bu coğrafyadaki farklı medeniyetlerin şehir perspektifleriyle yakın temasta olmuştur. Onun asıl önemli kaynağı ise Selçuklu şehir düzenidir. Kuşkusuz Selçuklu tecrübesi, en az Osmanlı tecrübesi kadar önemlidir. Selçuklu tecrübesi, Anadolu'ya yeni bir vizyon vermiş, Anadolu'yu yeni bir ruh ve anlayışla kalkındırmış, yoğun göç dalgalarıyla gelen Türklerin kısa sürede şehirleşmesini ve şehirli ilişkilere katılmasını sağlamıştır. Bir geçiş dönemini ve geçiş anlayışını temsil eden Selçuklu, bu olumsuz görünüme rağmen çok kalıcı izler bırakmıştır. Gerek mimari üslubu ile gerekse şehir yaşantısına kattığı yeni değerlerle Selçuklu, Anadolu'ya kendi damgasını vurabilmiştir. Yeni bir coğrafyada, yeni bir yerleşimin sancılı zamanlarında Selçuklu büyük bir şehirleşme hamlesi başlatmış ve bunu başarıyla tamamlamıştır. Erzurum, Sivas, Kayseri, Konya, Alanya gibi şehirler bu sistemin adeta incileri olarak sıyrılırlar. Osmanlı, kendi şehir algısını inşa ederken, önünde, Selçuklu tecrübesi gibi büyük bir abideyle karşılaşmıştır. Bu doğrusu Osmanlı açısından önemli bir imkândır.

Türk şehir tarihinde önemli bir aşamayı ve özgünlüğü ifade eden Osmanlı şehri, Osmanlı'nın etkili siyasi hareketlerine paralel bir şekilde öncü bir karaktere sahip olmuş ve bütün Osmanlı coğrafyasındaki şehirlere kendi mührünü basmıştır. "Osmanlı sistemince geliştirilen ilişkiler ve kurulan bağlantılar birçok şehrin yeni bir kimlik altında canlanmasına yol açacaktır."³⁹ Osmanlı siyasetinin yakın takipçisi olan ve bu siyaseti görünür kılan şehirler, Osmanlı'nın engin görüşünü de temsil etmektedir. Özgün ve etkili bir biçime kavuşan Osmanlı şehri, ait olduğu ulaşım noktalarının merkezleri durumuna gelmiştir.

Osmanlı şehri, örgütlenme, yönetim ve siyaset bakımından öne çıkan bir sistemdir. Osmanlı yönetiminin temel ve asıl idari birimidir. Şehir temelli bir idari sistemi olduğu görülen Osmanlı'da şehrin öne çıkışı bu şekilde karşılık bulmaktadır. "Osmanlı şehirleri merkezi yönetimin etkinliğini yaydığı merkezler olarak da görülmektedir. Bu açıdan ele alındığı zaman idari nitelikleri

³⁹ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı...* s. 167.

açısından sistem içinde önemli bir yere sahip oldukları görülmektedir. Bu idari nitelik askeri ve iktisadi işlerle bütünleşmektedir.”⁴⁰ Mahalle ve çarşı birimlerinin yönetiminde de görüldüğü üzere, Osmanlı, şehir temelli bir yönetim gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla Osmanlı şehrinin yetkin, gelişkin ve özgün bir model olduğu, önemli bir tecrübe olarak şehir tarihinde yer bulduğu rahatlıkla söylenebilir. Günümüz şehir ilişkileri ve şehir sorunlarının anlaşılmasında, çözümlenmesinde, tartışılmasında Osmanlı şehrinin atlanılmaz bir tecrübe olduğu görülmektedir. Tuna'nın işaret ettiği zemin ve vasat da burasıdır.

Sonuç

Şehir sosyolojisi ve şehir ilişkileri bağlamında ele aldığımız Korkut Tuna, özellikle şehirlerin doğuşu sorununa eğilmekte, bir hayat birimi olan şehri ortaya çıkaran toplumsal, siyasal ve iktisadi koşulları irdelemektedir. Hangin sorunların şehri bir çözüm olarak ortaya çıkardığı üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır. Onun yoğun bir şekilde vurgu yaptığı husus şehir ile toplum ve siyaset arasındaki kopmaz ilişki ve bağlardır. Şehir asla kendi başına bir birim, bağımsız bir birim olarak görülmemelidir. Şehir ait olduğu toplum, siyaset ve yapı ile birlikte anlaşılmalıdır; haddizatında kendi kimliğini, aidiyetini, anlamını, çözümünü de şehir bu ilişkide bulmaktadır. Böylesi bir yaklaşım ve vurgu, şehri, bir mekânsal birim olmadan önce, belli bir ilişkiler ağı ile açıklamaktadır. Şehir, belli ilişkiler ağında anlam bulmakta, yapılanmakta, önem kazanmakta yahut önemini yitirmektedir. Şehirlerin kuruluşu, yıkılışı, işgali, fethi, gelişmesi bütünüyle bu yaklaşım çerçevesinde açıklanmaktadır. Doğrusu, Tuna'nın bu yoğun vurgusu, şehrin bağlantılarına işaret etmektedir. Her şehir kendi bağlamı ve bağlantıları paralelinde anlaşılmalıdır. Belki her şehri, kendi kılan, özgün kılan husus da budur.

Şehrin kimi ilişkiler etrafında açıklanmasının yanında ilk şehirler, şehirlerin doğuş hikâyesi, yayılışı da Tuna'nın yoğun bir şekilde vurgu yaptığı hususlardır. Onun şehirle ilgisinin önemli bir parantezidir bu husus. İlk şehirlerin doğuşu ve yayılışının nedenleri, sonuçları, sorunları üzerine derinlemesine gözlemlerde bulunan Tuna, günümüz şehir sorunlarına bakış

⁴⁰ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış...* s. 170.

açısından önemli veriler sunmaktadır. Şehrin uzun ve engin serüveni, ilk şehirlerden günümüze açılan pencerede izlenebilmektedir. Her sosyolojik olguda olduğu gibi şehir meselesinde de tarihsel bakış, önemini korumaktadır. Tuna'nın açtığı pencere bu önemi biraz daha perçinlemektedir.

Şehir, belli bir ilişki, ağ ve siyaset etrafında okunması gereken bir mesele olmasının yanında aynı zamanda bir mekân biçimidir de. Bunun yanında insanın kültürel haritasında önemli bir oluşum olarak dikkat çeken kültürel birimdir. Mekânın hayata ve topluma yansımalarının, mekânın insan ve toplumu an an takip eden bir ayna oluşunun kesif bir görünümüdür şehir. Bu bakımdan hayatın bütün boyutlarıyla gürül gürül aktığı bir vadidir. İşte bu vadede, şehir serüveninde, şehrin bütün bir hikâyesinde mekansallık ve kültür ayan beyan ortadadır. Bir yaşam alanı ve aktör olarak şehir, ev, mahalle, sokak, çarşı, kaldırımlarıyla toplumun dilinde, siyasetinde, kültüründe yer almaktadır. Şehrin tarihi, ilişkileri, bağlantıları, ortaya çıkış, yayılış ve çöküş koşulları kadar diğer yönleri de önemini korumaktadır.